

Т. П. Моташко,
к. е. н., доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-6486-9472
Д. В. Якимець,
студентка 2 курсу магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-5972-2022

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.64

РИЗИКИ ЗЕРНОВОГО РИНКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НИМИ

T. Motashko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Insurance,
Banking and Risk Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
D. Yakymets,
Master's student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GRAIN MARKET RISKS AND THE FEATURES OF THEIR MANAGEMENT

Розглянуто різні підходи до класифікації ризиків, притаманних як зерновому ринку, так і аграрному бізнесу загалом. Наведено класифікацію ризиків аграрного сектору України та визначено фактори, що їх зумовлюють. Теоретично доведено необхідність постійного моніторингу та пошуків дієвих методів управління ціновими ризиками, що є одними з ключових видів ризиків для аграрних підприємств. З'ясовано, що сучасним ефективним методом управління ціновими ризиками на ринку зерна є хеджування. Визначено фактори, що чинять негативний вплив на розвиток хеджування у вітчизняній практиці. Аргументовано, що впровадження в українську практику використання опціонних контрактів дає змогу мінімізувати ризики в господарській діяльності суб'єктів на ринку зерна України. Запропоновано заходи для успішного розвитку опціонних контрактів в Україні.

There were reviewed different approaches to the classification of risks, regarding to the grain market and agribusiness in general. It is established that the concept developed by the US Department of Agriculture is considered to be a well-known approach to the classification of risks inherent in both the grain market and agribusiness. In general, there are such types of risks as production, price, financial, institutional and human. In this case, price risk is defined as the main one, that affects the financial result of all market participants. It is given the classification of risks in the agricultural sector of Ukraine and there are identified the factors that determine them: seasonality, fluctuations in production volumes, natural and climatic conditions, uncertainty caused by prices, government policy, breach of contract, etc. It has been theoretically proved the need for constant monitoring and search for effective methods of price risk management, which are one of the key types of risks for agricultural enterprises. It was found that the current effective method of managing price risks in the grain market is hedging. In world practice it is one of the most effective methods in price risk management, but in Ukraine it is practically not used, and has significant prospects for development. It is established that the negative impact on the development of hedging in Ukrainian practice is exerted by low volumes of exchange trading, which causes distrust among market participants; lack of effective prudential oversight by the state to prevent fraud and price manipulation; infrastructural

underdevelopment of transport logistics; low level of financial literacy of agricultural market participants, etc. The effect of the use of derivatives in the agricultural market of Ukraine is determined by comparing the cost of hedging and possible losses in its absence, using the Black-Scholes model. It is established that the application of option contracts in Ukrainian practice allows minimizing the risks in the economic activity of entities in the grain market of Ukraine. It is determined the measures of successful development of option contracts in Ukraine are the following: active involvement of financial intermediaries in the market and development of financial literacy among market participants, especially grain producers, etc.

*Ключові слова: ризик, хеджування, ринок зерна, опціон, деривативи, управління ризиками.
Key words: risk, hedging, grain market, option, derivatives, risk management.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна займає важливе місце на світовому ринку зернових, постійно нарощуючи обсяги експорту. Однак розвиток аграрного бізнесу в сучасних умовах пов'язаний із значною кількістю ризиків, які постійно трансформуються під тиском політичних, економічних проблем, розвитку діджитал-технологій та інформаційних систем тощо, внаслідок чого аграрії зазнають значних втрат. З огляду на зазначене, є необхідність в якісній ідентифікації ризиків на ринку зерна, виділення ключових ризиків та способів їх мінімізації для забезпечення фінансової стійкості та підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств на зерновому ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні засади та практичні аспекти управління фінансовими ризиками посідають вагомe місце у наукових дослідженнях вчених та практиків. Зокрема, серед українських науковців варто відзначити роботи Р.В. Пікус [6], Л.О. Примосткої, Н.В [7]. Приказюк [6] та ін. Деякі аспекти аграрних ризиків висвітлено у роботах М.Й. Маліка [3], А.С. Шолойко [7], О.О.Яцук [8] тощо. Проблеми ризиків зернового ринку та особливостям управління ними присвячено чимало досліджень, що проводяться за участю іноземних організацій.

Таблиця 1. Частка України на світовому ринку зерна

Рік	Виробництво		Експорт		Частка на світовому ринку
	млн т	темпи приросту, %	млн т	темпи приросту, %	
2010	39,3	-	12,2	-	9,7%
2011	56,7	44%	23,1	365%	10,2%
2012	46,2	-19%	21,9	100%	11,6%
2013	63,1	37%	32	188%	12,5%
2014	63,9	1%	34,6	100%	13,2%
2015	60,1	-6%	38,4	74%	14,6%
2016	66,1	10%	44,9	72%	15,3%
2017	61,9	-6%	40,4	38%	16,1%
2018	70,1	13%	50,5	74%	17,3%
2019	75,1	7%	54	49%	17,6%
2020	65,5	-13%	57,2	21%	18%

Джерело: складено та розраховано авторами на основі [5].

Віддаючи належне наявним науковим напрацюванням українських та зарубіжних науковців, накопиченому практичному досвіду у сфері управління ризиками, варто зазначити, що питання управління ціновим ризиком на ринку зерна залишається недостатньо досліджуваним. До кінця не вирішеними залишаються питання класифікації та мінімізації ризиків для аграрних підприємств. У сучасних реаліях також недостатньо висвітленими залишаються інструменти хеджування на сільськогосподарську продукцію, а заходи щодо їх впровадження потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення ризиків зернового ринку та виокремленні особливостей управління ними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна є важливим гравцем на міжнародному ринку торгівлі зерновими, постійно нарощуючи обсяги експорту зерна. Як свідчать дані, наведені в табл. 1 частка України на світовому ринку постійно збільшується, а останні 5 років Україна входить у топ-5 світових експортерів зернових.

Загалом впродовж останніх років Україна стала другим експортером у світі за обсягом експорту всіх зернових культур після США [4]. Таким чином, наша держава є одним із гарантів продовольчої безпеки не лише України, а й світу.

Варто зазначити, що виробництво та реалізація зернових є досить тривалим процесом, що вимагає постійних інвестицій в стратегію, технології, обладнання та дослідження, які можуть не принести прибутку протягом декількох місяців або років. Крім того, невизначеність, породжена погодними умовами, врожайністю, цінами, порушеннями договірних зобов'язань, державною політикою, світовими ринками та іншими факторами, що впливають на сільське господарство, може спричинити значні коливання у доходах фермерів. Як наслідок, виробники сільськогосподарської продукції піддаються низці ризиків під час вирощування та реалізації своєї продукції.

Загалом можна виділити декілька видів ризиків, притаманних як зерновому ринку, так і аграрному бізнесу загалом. Загалом виділяють різноманітні підходи до їх класифікації. Міністерством сільського господарства США (USDA), виділяється п'ять загальних видів ризику [12].

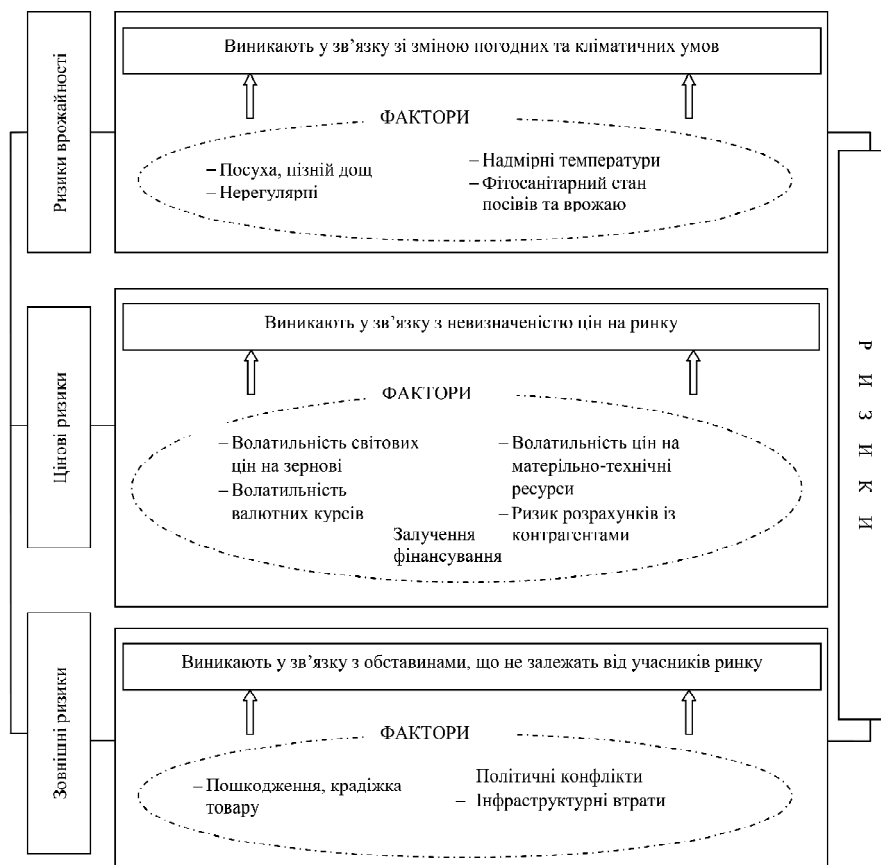

Рис. 1. Ризики аграрного сектору України

Джерело: побудовано авторами за даними [1; 9].

Серед зазначеного — виробничий ризик. Цей вид ризику виникає через невизначеність у процесах природного зростання сільськогосподарських культур та худоби, адже на кількість та якість аграрної продукції впливає багато неконтрольованих подій, які часто пов'язані з погодою (включаючи надмірні або недостатні опади, екстремальні температури) комахами та хворобами.

Інший вид ризику, що виокремлюється згідно із зазначеним підходом, — ціновий ризик. Ціновий ризик стосується невизначеності як вхідних цін (на матеріально-технічні ресурси: дизель, мінеральні добрива), так і відпускних цін на зерно на внутрішньому і світовому ринках, унаслідок чого учасники зернового ринку можуть зазнавати фінансових втрат.

Крім зазначеного, виділяють фінансовий ризик, який має місце у разі виникнення боргових зобов'язань фермера. Волатильність валютного курсу, ризик дефолту контрагентів за розрахунками, зростання процентних ставок за кредитами — також аспекти фінансового ризику.

До ризиків аграрного бізнесу, у тому числі зернового, які запропоновано Міністерством сільського господарства США (USDA), належить також інституційний ризик. Даний ризик є наслідком невизначеності, пов'язаної з діями уряду. Податкове законодавство, нормативні акти щодо використання хімічних речовин, правила утилізації відходів тваринного походження та рівень виплат ціни або доходу — це приклади державних рішень, які можуть мати великий вплив на аграрний бізнес.

Не менш важливим є людський ризик, що стосується таких факторів, як проблеми зі здоров'ям людини або особисті стосунки, які можуть вплинути на ведення бізнесу. Аварії, хвороби, смерть — це приклади особистих криз, які можуть загрожувати фермерському бізнесу [12].

Таким чином, кожен із зазначених видів ризиків, а саме виробничий, ціновий, фінансовий, інституційний та людський ризики, є характерними для учасників ринку зерна та потребують низки заходів щодо управління.

Дещо інший підхід до класифікації ризиків аграрного сектору загалом та зернового ринку зокрема, застосовується у вітчизняній практиці (рис. 1). Визначальними ризиками для українських аграріїв є коливання цін на зернові й сезонність врожаю.

До ключових ризиків українського аграрного сектору належать також зовнішні ризики, під якими прийнято розуміти зміни в законодавстві, обмеження на торгівлю, проблеми в логістичній інфраструктурі [1].

Проаналізувавши дані підходи до класифікації ризиків в аграрному секторі, на наш погляд, доцільно сфокусувати свою увагу на цінових ризиках. Адже саме цінові ризики є найбільш значущими в умовах високого впливу цінової волатильності на фінансові результати суб'єктів аграрного ринку [1]. З огляду на зазначене, доцільно з'ясувати особливості управління ціновими ризиками на ринку зерна.

Варто зазначити, що серед ключових можливих методів мінімізації негативних наслідків реалізації цінових ризиків виокремлюють страхування та хеджу-

Таблиця 2. Характеристика інструментів фінансового хеджування ризиків аграрного сектору

Вид інструменту	Сутність	Переваги	Недоліки
Форвардний контракт	Угода між двома учасниками ринку щодо купівлі чи продажу конкретної кількості базового активу за фіксованою ціною на визначену дату в майбутньому	<ul style="list-style-type: none"> – Фіксація ціни, обсягів, якості товару. – Можливість планувати майбутні грошові потоки 	<ul style="list-style-type: none"> – Укладаються без відома усього ринку. – Ускладнюють процес моніторингу майбутніх цін. – Відсутність ринкової звітності та інформації. – Зафіксована ціна в контракті може негативно вплинути на фінансовий результат у разі зміни кон'юнктури ринку. – Наявний ризик розірвання угоди
Деривативні контракти (ф'ючерси, опціони)	Угода між двома учасниками ринку, з одного боку, і кліринговою палатою ф'ючерсної біржі, з другого, про поставку стандартної кількості базового активу за узгодженою ціною на конкретну дату в майбутньому	<ul style="list-style-type: none"> – Зменшення асиметрії цінової інформації шляхом біржової торгівлі. – Можливість перепродажу третій особі за нижчою/вищою ціною. – Наявність Центрального контрагента, що знижує ризик дефолту учасника, зберігає стимули для виконання угоди в разі різких змін кон'юнктури ринку 	<ul style="list-style-type: none"> – Можливість проведення операцій лише на міжнародних біржових майданчиках. – Правова невизначеність щодо розрахунків: товаром чи грошима, управління ризиками та державного регулювання в Україні

Джерело: складено автором на основі [1; 6].

вання. Водночас хеджування є одним з найефективніших механізмів управління ціновими ризиками у світовій практиці для стабілізації ринкової вартості бізнесу [7].

Загалом під хеджуванням розуміють діяльність, що здатна обмежити ризик фінансових втрат, які виникають у зв'язку зі зміною ринкових цін на товари чи фінансові активи. Для хеджування цінового ризику використовують похідні фінансові інструменти або деривативи, до яких відносять форвардні, ф'ючерсні контракти, опціони та свопи [2]. Варто зазначити, що кожен із окреслених фінансових інструментів має свої переваги та недоліки при їх застосуванні (табл. 2).

Як показала українська практика, волатильність ринку та зростання цін на деякі культури у 2020 році призвели до фінансових втрат трейдерів, які опинились під загрозою невиконання 70% форвардних контрактів фермерами на ринку [10].

Форвардні дефолти — яскравий приклад неефективності застосування форвардних контрактів, адже немає ніяких гарантій щодо виконання виробниками своїх зобов'язань в разі різких змін кон'юнктури ринку. Отже, в сучасних економічних реаліях посилюється недовіра до таких фінансових інструментів як форвардні контракти серед учасників зернового ринку, які лишаються відкритими до ризиків, характерних для аграрного сектору.

Значним попитом у зарубіжній практиці користується організація торгівлі аграрними деривативами. На міжнародних товарних біржах хеджують цінові ризики, використовуючи ф'ючерси та опціони. У таких країнах, як Бразилія, Індія, Росія, Китай, Мексика та Сполучені Штати Америки, де значно розвинена аграрна галузь, активно використовують кукурудзяні, пшеничні й рапсові ф'ючерсні та опціонні контракти [1].

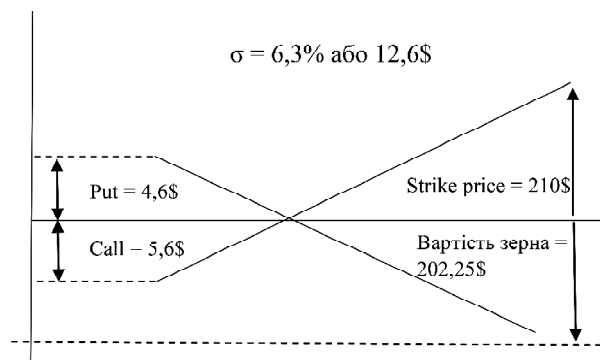

Рис. 2. Вартість хеджування і покриття цінового ризику на прикладі опціону

Джерело: розраховано авторами на основі [1; 12].

Стосовно вітчизняного досвіду, то в Україні практика застосування зазначених вище методів управління ціновими ризиками є практично відсутньою, що зумовлено низкою факторів:

- недостатність довіри до фінансових ринків;
- низькі обсяги біржової торгівлі, що викликає недовіру в учасників ринку;
- відсутність дієвого пруденційний нагляду з боку держави для запобігання шахрайству та маніпулюванню цінами;
- інфраструктурна недорозвиненість транспортної логістики;
- низький рівень фінансової грамотності учасників аграрного ринку.

Попри зазначене, застосування хеджування ризиків за допомогою деривативів є перспективним методом управління ціновими ризиками на зерновому ринку України.

Ефект від застосування деривативів на аграрному ринку України можна розглянути через порівняння вартості хеджування та можливих втрат у разі його відсутності. Для цього розрахуємо умовну вартість опіону для зерна, використовуючи модель Блека-Шоулза для оцінки опціонів. Така модель є однією із фундаментальних теорій на фондовому ринку й широко застосовується у якості моделі ціноутворення опціонів. Серед основних змінних, які використовуються у моделі:

- ціна базового активу, тобто поточна ринкова ціна;
- страйк-ціна або ціна виконання опціонного контракту;
- волатильність, тобто кількісна міра зміни ціни базового активу у майбутньому;
- час експірації — це термін виконання контракту;
- безризикова процентна ставка або гарантована норма прибутку для інвестора за відсутності ризиків [13].

Таким чином, припустимо, що безризикову ставку визначено на рівні 10% річних, волатильність — на рівні 12,6 дол. США за тонну, поточну вартість зерна — на рівні 202,25 дол. США за тонну, ціну виконання 210 дол. США за тонну, а тривалість контракту — 6 місяців. У такому випадку, в результаті проведених розрахунків, з'ясовано (рис. 2), що ціна річного опіону (кол) на зерно може становити 4,6 дол. США за тонну, а ціна річного опіону (пут) на зерно — 3,6 дол. США за тонну. Водночас волатильність цін на зерно, за даними звітів Укпроконсалт, складає 12,6 дол. США. Проведені розрахунки засвідчили, що вартість хеджування, а саме витрати на укладення опціонного контракту, є дешевше, ніж ігнорування цінового ризику.

Таким чином, укладання опціонних контрактів на ринку зерна є перспективним інструментом хеджування цінового ризику, проте їх застосування серед аграріїв практично відсутнє на українському ринку зерна. Причиною цього є наявність недовіри до фондових ринків, що виникає через низькі обсяги біржової торгівлі, низький рівень фінансової грамотності та нерозуміння виробників зерна, які рішення і можливості для бізнесу й управління ціновими ризиками надають опціони [1].

Попри це, використання стратегії хеджування цінових ризиків за допомогою опціонів є звичною практикою на європейському та міжнародних ринках, тому дана стратегія є перспективним рішенням для управлін-

ня ціновими ризиками на українському ринку зерна. Для успішного розвитку опціонних контрактів необхідно активно залучати на ринок фінансових посередників; представляти інформацію щодо існуючих інструментів та можливостей управління ризиками для забезпечення найсприятливіших умов розвитку бізнесу та поширюватим її серед учасників ринку зерна; запроваджувати програми навчання та нарощувати зацікавленість серед учасників ринку, в особливості виробників зерна. Крім того, для забезпечення ефективного управління ризиками, в тому числі ціновими, як виробникам, так і посередникам та трейдерам, необхідно мати уявлення щодо того, які можуть бути обсяги недоотриманих доходів, а також ймовірність отримання збитків, у зв'язку з ігноруванням ризиків. Вищезазначені заходи створять умови для формування прозорого ціноутворення на зерно та успішного функціонування опціонних контрактів на ринку.

ВИСНОВКИ

Дослідження ризиків на ринку зерна та управління ними є необхідним процесом для можливості планування майбутніх грошових потоків та подальшого розвитку аграріїв. З'ясовано, що підвищує ризики на ринку зерна сукупна дія низки факторів: сезонність, коливання обсягів виробництва та природно-кліматичні умови, невизначеність, породжена цінами, державною політикою, порушенням договірних відносин тощо.

Встановлено, що загальновідомим підходом щодо класифікації ризиків, що притаманні як зерновому ринку, так і аграрному бізнесу вважається концепція, розроблена Міністерством сільського господарства США. Загалом виділяються такі види ризиків, як виробничий, ціновий, фінансовий, інституційний та людський. Водночас ціновий ризик визначено як основний, що впливає на фінансовий результат всіх учасників ринку.

З'ясовано, що одним із ключових методів управління ціновим ризиком є хеджування, яке знайшло широке застосування у світовій практиці, проте в Україні практично відсутнє та має значні перспективи у розвитку. За допомогою моделі Блека-Шоулза встановлено, що вартість хеджування, а саме витрати на укладення опціонного контракту, є дешевше, ніж ігнорування цінового ризику.

Визначено, що серед заходів успішного розвитку опціонних контрактів в Україні наступні: активне залучення на ринок фінансових посередників та розвиток фінансової грамотності серед учасників ринку, особливо виробників зерна тощо.

Література:

1. Звіт USAID "Перспективи використання деривативів на зерновому ринку України", квітень 2020 р. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf
2. Лупенко Ю.О. Хеджування фінансових ризиків та сучасний ринок деривативів для підприємств аграрного сектору економіки. Фінанси України. 2014. № 11. С. 98—115.
3. Малік М.Й., Гудзь Г.О. Множинність ризиків в аграрному підприємстві. Финансовые услуги. 2017. № 2. С. 10—13.
4. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. "Україна посіла перше місце в Європі за обсягами імпорто-

ваної органічної продукції та друге — у світі". URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-posila-pershe-misce-v-yevropi-za-obsyagami-importovanoyi-organichnoyi-produktsiyi-ta-druhe-u-sviti>

5. Офіційний сайт Української Зернової Асоціації. "Україна продовжить розширення ринків збуту у всіх напрямках, іншого виходу немає". URL: <http://uga.ua/meanings/ukraina-prodolzhit-rasshirenie-rynkov-sbyta-vo-vseh-napravleniyah-drugogo-vyhoda-net/>

6. Пікус Р.В. Управління фінансовими ризиками: навчальний посібник. К.: Знання, 2010. 598 с.

7. Прогнозування та хеджування фінансових ризиків: монографія / За ред. проф. Л.О. Примости. К.: КНЕУ, 2014. 424 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/29976/Prymostka%20L.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

8. Шолойко А.С. Економічний зміст та етапи надання державної підтримки при страхуванні сільськогосподарської продукції в Україні. Фінансові послуги. 2014. № 2 (104). С. 20—21.

9. Яцук О.О. Ринок агрострахування в Україні: стан та перспективи розвитку. Економіка і суспільство. 2016. № 7. С. 866—872.

10. AgroPolit.com. "90% аграріїв в цьому сезоні не хочуть виконувати форвардні контракти". URL: <https://agropolit.com/news/18267-90-agrariyiv-v-tsomu-sezoni-ne-hochut-vikonuvati-forvardni-kontrakti>

11. ERI Economic Research Institute. ERI's Black-Scholes Calculator. URL: <https://www.eries.com/blackscholes>

12. U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE. Risk in Agriculture. URL: <https://www.ers.usda.gov/topics/farm-practices-management/risk-management/risk-in-agriculture/#:~:text=The%20uncertainties%20inherent%20in%20weather,can%20result%20from%20such%20uncertainties>

13. What are Option Pricing Models? URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/valuation/option-pricing-models/>

www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-posila-pershe-misce-v-yevropi-za-obsyagami-importovanoyi-organichnoyi-produktsiyi-ta-druhe-u-sviti (Accessed 1 May 2021).

6. Pikus, R.V. (2010), Upravlinnia finansovymy ryzykamy [Financial risk management], Znannia, Kyiv, Ukraine.

7. Prymostky L.O. (2014), Prohnozuvannia ta khedzhuvannia finansovykh ryzykiv [Forecasting and hedging of financial risks], KNEU, Kyiv, Ukraine, URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/29976/Prymostka%20L.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Accessed 5 April 2021)

8. Sholoiiko, A.S. (2014), "Economic content and stages of state support in insurance of agricultural products in Ukraine", Fynansovye usluhy, vol. 2, pp. 20—21.

9. Yatsukh, O.O. (2016), "Agricultural insurance market in Ukraine: status and prospects", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 7, pp. 866—872.

10. Agropolit.com (2021), "90% of farmers this season do not want to fulfill forward contracts", available at: <https://agropolit.com/news/18267-90-agrariyiv-v-tsomu-sezoni-ne-hochut-vikonuvati-forvardni-kontrakti> (Accessed 2 May 2021).

11. The official site of ERI Economic Research Institute (2021), "ERI's Black-Scholes Calculator", available at: <https://www.eries.com/blackscholes> (Accessed 20 April 2021).

12. The official site of U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE (2021), "Risk in Agriculture", available at: <https://www.ers.usda.gov/topics/farm-practices-management/risk-management/risk-in-agriculture/#:~:text=The%20uncertainties%20inherent%20in%20weather,can%20result%20from%20such%20uncertainties> (Accessed 10 April 2021).

13. CFI Education Inc. (2021), "What are Option Pricing Models?", available at: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/valuation/option-pricing-models/> (Accessed 1 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 18.05.2021 р.

References:

1. Ukrainian Financial Sector Transformation (2020), "Prospects for the use of derivatives in the grain market of Ukraine", available at: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf (Accessed 17 May 2021).

2. Lupenko, Yu.O. (2014), "Hedging of financial risks and the modern market of derivatives for enterprises of the agricultural sector of the economy", Finansy Ukrainy, vol. 11, pp. 98—115.

3. Hudz', H.O. and Malik, M.J. (2017), "Multiplicity of risks in agricultural entrepreneurship", Fynansovye usluhy, vol. 2, pp. 10—13.

4. The official site of Ukrainian Grain Association (2021), "Ukraine ranked first in Europe in terms of imported organic products and second in the world", available at: <http://uga.ua/meanings/ukraina-prodolzhit-rasshirenie-rynkov-sbyta-vo-vseh-napravleniyah-drugogo-vyhoda-net/> (Accessed 10 May 2021).

5. The official site of Government Portal (2021), "Ukraine will continue to expand its markets in all directions, there is no other way out", available at: <https://>

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73